

УДК 341.018

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.29>

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ СУЧАСНОГО ПРАВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Пасічник Я.С.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правових та інформаційних технологій
Хмельницького інституту соціальних технологій
Університету «Україна»
ORCID: 0009-0009-9750-6457
e-mail: iaroslav.pasichnyk@gmail.com*

Пасічник Я.С. Характерні особливості джерел сучасного права міжнародних договорів.

Стаття присвячена комплексному аналізу характерних особливостей джерел сучасного права міжнародних договорів, враховуючи сучасні тенденції розвитку галузі права міжнародних договорів між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Окрема увага у дослідженні приділяється самостійним джерелам права міжнародних договорів, зокрема, таким джерелам як: міжнародні конвенції та інші міжнародні договори (з різними найменуваннями); міжнародні звичаї; загальні принципи права та іншим джерелам.

Зазначається, що питання визначення і характеристики джерел права міжнародних договорів становили значний інтерес теоретиків і практиків міжнародного права на всіх етапах розвитку міжнародних відносин. До XX століття до джерел права міжнародних договорів відносили міжнародні звичаї та безпосередньо міжнародні договори між державами як основними суб'єктами міжнародного права. Ситуація змінилася зі створенням ООН та Міжнародного Суду ООН у 1945 році, коли було закріплено формальний перелік джерел міжнародного права.

В результаті аналізу теорії і практики права міжнародних договорів виділяються характерні особливості джерельної бази сучасного права міжнародних договорів: формальне закріплення переліку джерел у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН; системний характер джерел права міжнародних договорів; центральне місце і значення в механізмі засобів міжнародного-правового регулювання права міжнародних договорів; відсутність строгої ієрархії серед джерел права міжнародних договорів; множинний характер джерел права міжнародних договорів; особливе значення джерел для інтерпретації (тлумачення) норм міжнародного права, що сприяє вдосконаленню процесу міжнародної правотворчості.

Зроблено висновок, що у контексті реалізації завдань права міжнародних договорів важливим вбачається здійснення поступового функціонального переосмислення концепції джерел права міжнародних договорів, що дозволить підвищити ефективність договірної врегулювання міжнародних правовідносин між суб'єктами міжнародного права. Комісія міжнародного права ООН здатна виконати підготовчу доктринальну роботу для вдосконалення концепції джерельної бази права міжнародних договорів.

Ключові слова: право міжнародних договорів, джерела права міжнародних договорів, особливості джерел права міжнародних договорів, міжнародний договір, міжнародний звичай, міжнародне право, доктрина міжнародного права.

Pasichnyk Y.S. Characteristic features of the sources of modern law of international treaties.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the characteristic features of the sources of modern international treaty law, taking into account current trends in the development of the field of international treaty law between states and other subjects of international law. Special attention in the study is paid to independent sources of international treaty law, in particular, to such sources as: international conventions and other international treaties (with different namings); international customs; general principles of law and other sources.

It is noted that the issue of determining and characterizing the sources of international treaty law was of considerable interest to theorists and practitioners of international law at all stages of the development of international relations. Until the 20th century, the sources of international treaty law included international customs and directly international treaties between states as the main subjects of international law. The situation changed with the creation of the UN and the International Court of Justice in 1945, when a formal list of sources of international law was established.

As a result of the analysis of the theory and practice of international treaty law, the characteristic features of the source base of modern international treaty law are highlighted: the formal consolidation of the list of sources in Article 38 of the Statute of the International Court of Justice of the United Nations; the systemic nature of the sources of international treaty law; the central place and importance in the mechanism of means of international legal regulation of the law of international treaties; the absence of a strict hierarchy among the sources of international treaty law; the multiple nature of the sources of international treaty law; the special importance of sources for the interpretation of the norms of international law, which contributes to the improvement of the process of international lawmaking.

It is concluded that in the context of the implementation of the tasks of international treaty law, it is considered important to carry out a gradual functional rethinking of the concept of the sources of international treaty law, which will allow increasing the efficiency of the contractual regulation of international legal relations between subjects of international law. The UN International Law Commission is able to carry out preparatory doctrinal work to improve the concept of the source base of international treaty law.

Key words: law of international treaties, sources of law of international treaties, features of sources of law of international treaties, international treaty, international custom, international law, doctrine of international law.

Постановка проблеми. Значення джерел права в будь-якій правовій системі є основоположним. Форма закріплення норм права міжнародних договорів, як однієї з фундаментальних галузей міжнародного права, здійснюється в межах міжнародного правотворчого процесу під час взаємовідносин суб'єктів міжнародного права.

Міжнародне право, як і його окремі галузі, є складною системою. Це визначає складний характер джерельної бази міжнародного права та права міжнародних договорів. На сучасному рівні розвитку відносин між суб'єктами міжнародного права відбувається диференціація форм закріплення правил поведінки, прав і обов'язків.

Актуальність проблематики джерел права міжнародних договорів залишається високою у зв'язку з постійним розвитком міжнародного права та міжнародних відносин, зміною інтересів суб'єктів міжнародного права та появою нових, часто проблемних питань, у міжнародно-правовому регулюванні. Вирішення питань, пов'язаних з джерельною базою права міжнародних договорів, дозволить покращити стан і ефективність правового регулювання міжнародних відносин.

Мета дослідження – комплексний аналіз характерних особливостей джерел сучасного права міжнародних договорів, враховуючи сучасні тенденції розвитку галузі права міжнародних договорів між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Окрема увага у дослідженні приділяється самостійним джерелам права міжнародних договорів, зокрема, таким джерелам як: міжнародні конвенції та інші міжнародні договори; міжнародні звичаї; загальні принципи права, визнані цивілізованими націями та інші джерела.

Стан опрацювання проблематики. Питань проблематики джерел права міжнародних договорів стосувалися праці відомих вітчизняних і зарубіжних представників науки та практики міжнародного права, зокрема: Г. Лаутерпахта, Дж. Фіцморіса, Дж. Браєрлі, А. Фердросса, Я. Броунлі, М. Фіцморіс, Е. Ауста, М. Шоу, М. Ляхса, Х. Тірлвея, В.М. Корецького, І.І. Лукашука, А.М. Талалаєва, О.О. Мережка, М.В. Буроменського, М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, В.Н. Денисова та інших фахівців.

Особливо слід відзначити фундаментальні видання видавництва Оксфордського університету: «The Oxford Handbook of the Sources of International Law» (за редакцією Саманти Бессон і Жана д'Аспремона; 2017 р. – друкована версія; 2018 р. – онлайн версія) [1] та «The Sources of International Law» (друге видання, автор професор Х'ю Тірлвей, 2019 р.) [2].

Незважаючи на великий загальний обсяг наукової літератури з права міжнародних договорів, тематика дослідження джерел безпосередньо права міжнародних договорів залишається малодослідженою (в межах своєї галузі).

Наукова література з міжнародного права ХХІ століття частково надає відповіді на питання доктринальних підходів до загальних джерел міжнародного права як системи, але що стосується джерел права міжнародних договорів, відповідна проблематика вимагає свого подальшого теоретико-методологічного та праксеологічного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Поняття джерела права важливе для усіх правових традицій і сфер охоплення (міжнародного, регіонального, внутрішньодержавного чи національного).

За визначенням видатного вітчизняного юриста-міжнародника В.Н. Денисова в «Енциклопедії міжнародного права» джерела міжнародного права – це правила поведінки держав та суб'єктів міжнародного права, що визнаються ними юридично обов'язковими у відносинах між собою. Джерела міжнародного права належать до позитивного міжнародного права, норми якого виникають, змінюються і припиняють діяти за певних обставин [3, с. 763].

Питання визначення і характеристики джерел права міжнародних договорів становили значний інтерес теоретиків і практиків міжнародного права на всіх етапах розвитку міжнародних відносин. До ХХ століття до джерел права міжнародних договорів відносили міжнародні звичаї та безпосередньо міжнародні договори між державами як основними суб'єктами міжнародного права.

Ситуація кардинально змінилася зі створенням Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду ООН у 1945 році. Так, за змістом статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, Суд зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права; при цьому він застосовує:

- міжнародні конвенції (загальні чи спеціальні, що встановлюють правила, прямо визнані державами-учасницями);
- міжнародний звичай (як доказ загальної практики, визнаної як право);
- загальні принципи права (визнані цивілізованими націями);
- судові рішення та
- доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права (із застереженням) [4].

Даний перелік лежить в основі джерел міжнародного права в цілому та його окремих галузей, зокрема, права міжнародних договорів. Встановлення формального переліку джерел права міжнародних договорів є однією з характерних особливостей сучасної джерельної бази права міжнародних договорів. Цей перелік не є вичерпним. До джерел міжнародного права також відносять односторонні акти держав, акти міжнародних організацій, «м'яке право», рішення національних судів (у контексті значення для міжнародного права) та інші.

Право міжнародних договорів між державами було офіційно кодифіковано з прийняттям Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі – Конвенція) [5], яка стала основним джерелом галузі і фундаментальним міжнародно-правовим документом, що визначає форму та зміст права міжнародних договорів між державами.

Взаємозв'язок статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН та статті 2 Конвенції дозволяє стверджувати, під міжнародними конвенціями у теорії і практиці міжнародного права розуміються різні види міжнародних договорів незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [6, с. 429]. Аналогічні положення містяться у чинному Законі України від 29.06.2004 № 1906-IV «Про міжнародні договори України» [7]. Як правило, сучасні міжнародні договори укладаються під найменуванням договору, угоди, рамкової угоди, конвенції, пакту, протоколу, статуту, контракту тощо.

Процес кодифікації права міжнародних договорів, як форми систематизації правових актів, у 1969 році не закінчився.

Так, у 1978 році було прийнято Віденську конвенцію про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року [8], яка набрала чинності в 1996 році, а Україна приєдналася до неї у 1992 році.

Щодо договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, то у 1986 році було прийнято Віденську конвенцію про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями прийнята, однак вона ще не набула чинності [9]. При цьому, Конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями застосовується суб'єктами міжнародного права в якості міжнародного звичаю.

Характерною рисою сучасного права міжнародних договорів залишається значна кількість міжнародних звичаїв, які фактично застосовуються суб'єктами міжнародного права при укладанні договорів та врегулюванні договірних відносин між собою. 20 грудня 2018 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію A/RES/73/203 «Виявлення норм міжнародного звичаєвого права», яка має вагоме значення у теорії і практиці міжнародного права та співвідношенні понять міжнародного договору та міжнародного звичаю як основних джерел міжнародного права [10].

У преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів підкреслюється, що норми міжнародного звичаєвого (в українському перекладі «звичайного») права, як і досі, регулюватимуть питання, які не були розв'язані в положеннях цієї Конвенції,

З формальної точки зору, взаємозв'язок між Віденською конвенцією та міжнародним звичаєм уособлюється в дихотомії між кодифікацією та поступовим розвитком міжнародного права. Положення Конвенції, що втілюють попередню практику, застосовуються до всіх учасників міжнародного співтовариства; інноваційні положення Конвенції застосовуються до її сторін. Однак, окрім цієї спрощеної парадигми, детальніший аналіз показує, що взаємодія між Віденською конвенцією та звичаєм набагато різноманітніша та багатогранніша [11, с. 17].

Серед принципів міжнародного права, які є його джерелами, а одночасно і джерелами права міжнародних договорів, особливе значення відіграє принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань суб'єктами міжнародного права (*pacta sunt servanda* як звичаєва норма-положення обов'язковості виконання міжнародних договорів).

Серед джерел національного права, які регулюють питання права міжнародних договорів, відносяться конституції та закони про міжнародні договори. У цьому контексті відображається детермінація і взаємозв'язок міжнародного і національного права держав – основних суб'єктів міжнародного права.

Конфігурація міжнародних правотворчих процесів принципово відрізняється від централізованих та низхідних процесів, що існують у внутрішньому праві. На думку більшості дослідників джерел міжнародного права, вони є еквівалентними та застосовуються одночасно, і тому вони не розташовані в ієрархії одне відносно одного [1, с. 49]. Тобто, строгої ієрархії джерел міжнародного права, як і права міжнародних договорів, наразі не існує.

Різні ракурси дослідження сучасного міжнародного права породжують розлогий діапазон його характеристик, які, як наголошує С.Б. Карвацька, не стільки конкурують, скільки доповнюють одне одного [12, с. 44].

Раніше держави вважалися єдиними суб'єктами міжнародного права, а джерела міжнародного права стосувалися виключно дій держав. Однак, реалії міжнародної спільноти свідчать про те, що зараз існує низка учасників, які є джерелами правотворчості у міжнародному праві. До такого кола учасників, залучених до міжнародної правотворчості, відносять корпорації, неурядові організації, окрім держав та міжнародних організацій [1, с. 70]. Це також сприяє виникненню і розвитку явища множинності джерел права міжнародних договорів.

Основна критика традиційної доктрини джерел (зокрема, джерел права міжнародних договорів) у зарубіжній науковій літературі полягає в тому, що вона, тобто (доктрина джерел) більше не здатна враховувати або регулювати величезну масу квазізаконодавчої діяльності, яка становить міжнародне право, яке держави тепер повинні враховувати у своїх повсякденних відносинах та діяльності. Категоризація «інструментів, за допомогою яких міжнародні установи здійснюють публічну владу» включатиме, у порядку спадання ступеня обов'язкової сили, «міжнародні договори, періодичні зміни до договорів, рішення з окремих справ, що мають обов'язкову силу або рішення, що можуть стати обов'язковими шляхом національного визнання»; «різні типи м'яких, тобто необов'язкових правових інструментів», зокрема, «стандарты на продукцію або кодекси поведінки»; «інструменти, що містять необов'язкові правила, які, насамперед, спрямовані на сприяння консультаціям, або м'які інструменти приватного права»; «неправові документи, які позбавлені будь-яких деонтичних елементів, але тим не менш мають значний юридичний чи політичний вплив на відповідну сферу політики», включаючи, наприклад, «звіти організацій про виконання та дотримання» [2, с. 34; 13].

Натомість, відповіддю на таку критику може бути здійснення поступового функціонального переосмислення концепції джерел міжнародного права, зокрема, права міжнародних договорів. Нові виклики та прогалини у міжнародно-правовому регулюванні не можуть бути вирішені та усунуті одномоментно, а вимагають зусиль суб'єктів міжнародного права, а також відповідного

теоретико-методологічного обґрунтування і подальшого впровадження у теорію і практику права міжнародних договорів. Наприклад, Комісія міжнародного права ООН здатна виконати підготовчу доктринальну роботу для вдосконалення концепції джерельної бази права міжнародних договорів.

Висновки. Отже, аналіз теорії і практики права міжнародних договорів дозволяє виділити такі характерні особливості джерельної бази сучасного права міжнародних договорів, як: формальне закріплення переліку джерел у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН; системний характер джерел права міжнародних договорів; центральне місце і значення в механізмі засобів міжнародного-правового регулювання права міжнародних договорів; відсутність строгої ієрархії серед джерел права міжнародних договорів; множинний характер джерел права міжнародних договорів; особливе значення джерел для інтерпретації (тлумачення) норм міжнародного права, що сприяє вдосконаленню процесу міжнародної правотворчості.

У контексті реалізації завдань права міжнародних договорів важливим вбачається здійснення поступового функціонального переосмислення концепції джерел права міжнародних договорів, що дозволить підвищити ефективність договірної врегулювання міжнародних правовідносин між суб'єктами міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Oxford Handbook of the Sources of International Law. / Besson S., d'Aspremont J. (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 2017. Online Publication (2018). 1207 p. URL: DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780198745365.002.0004>.
2. Thirlway H. The Sources of International Law. Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2019. 273 p.
3. Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 1. А–Д. Київ: Академперіодика, 2014. 920 с.
4. Statute of the International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/statute>.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
6. Пасічник Я.С. Міжнародний договір і міжнародний звичай як джерела міжнародного права: детермінація і взаємозв'язок. *Електронне наукове фахове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025, № 4, Частина 3. С. 428–432.
7. Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV «Про міжнародні договори України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
8. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
9. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations of 1986. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en.
10. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/73/203 від 20 грудня 2018 року «Виявлення норм міжнародного звичаєвого права». URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/73/203>.
11. Research Handbook on the Law of Treaties. / Tams C.J., Tzanakopoulos A., Zimmermann A. (Eds.). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2014. 678 p.
12. Карвацька С.Б. Інтерпретація норм міжнародного права: теоретичні та практичні аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11. Київ: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2020. 555 с.
13. Goldmann M. Inside Relative Normativity: From Sources to Standard Instruments for the Exercise of International Public Authority. *German Law Journal, Volume 9, Issue 11: Special issue – The Exercise of Public Authority by International Institutions*, 2008. Pp. 1866–1908.